

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Sytuacja ekonomiczna
i aktywność inwestycyjna
gospodarstw rolnych
w Polsce
i w innych krajach unijnych***

nr 35

Warszawa 2006

***Wojciech Józwiak
Zofia Mirkowska***

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

INSTYTUT EKONOMIKI ROLNICTWA
I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PAŃSTWOWY INSTYTUT BADAWCZY

***Sytuacja ekonomiczna
i aktywność inwestycyjna
gospodarstw rolnych
w Polsce
i w innych krajach unijnych***

Autorzy:

prof. dr hab. Wojciech Józwiak

mgr Zofia Mirkowska

EKONOMICZNE I SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA
ROZWOJU POLSKIEJ GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ
PO WSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Warszawa 2006

***Sytuacja ekonomiczna
i aktywność inwestycyjna
gospodarstw rolnych
w Polsce
i w innych krajach unijnych***

Autorzy publikacji są pracownikami naukowymi
Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowego Instytutu Badawczego

Pracę zrealizowano w ramach tematu
**Polskie gospodarstwa rolnicze
w pierwszych latach członkostwa**
w zadaniu *Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarcza
różnych grup polskich gospodarstw rolniczych*

W 2006 roku kontynuowano ubiegłoroczne badania, wykorzystując do tego celu
bardziej aktualne źródła informacji

Opracowanie komputerowe
mgr Zofia Mirkowska

Korekta
*Joanna Gozdera
Krystyna Mirkowska*

Redakcja techniczna
Leszek Ślipski

Projekt okładki
AKME Projekty Sp. z o.o.

ISBN 83-89666-61-8

*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej
– Państwowy Instytut Badawczy
00-950 Warszawa, ul. Świętokrzyska 20, skr. poczt. nr 984
tel.: (0 22) 50 54 444
faks: (0 22) 827 19 60
e-mail: dw@ierigz.waw.pl
<http://www.ierigz.waw.pl>*

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
1. Porównanie gospodarstw polskich i unijnych w świetle literatury	8
2. Opis użytej metody porównań	12
3. Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna gospodarstw unijnych w latach 1997-2003	13
4. Gospodarstwa polskie o dużych i małych dochodach przypadających na jednostkę nakładów pracy własnej.....	17
5. Gospodarstwa polskie na tle gospodarstw unijnych.....	19
6. Wnioski	26
LITERATURA.....	29

Wprowadzenie

Opracowanie jest poświęcone analizie sytuacji ekonomicznej oraz aktywności gospodarczej polskich gospodarstw rolniczych w 2004 roku. Zjawiska i procesy z tym związane zostaną przedstawione na tle analogicznych zjawisk oraz procesów zachodzących w gospodarstwach innych krajów unijnych.

Prezentowane opracowanie ma charakter:

- empiryczny, bowiem zawiera analizę rzeczywistych zjawisk,
- mezoekonomiczny, gdyż skupia się na zjawiskach występujących w grupach gospodarstw rolniczych,
- unikalny, ponieważ porusza zagadnienia nie występujące w innych opracowaniach krajowych oraz zagranicznych.

Zakres czasowy wykonywanych analiz był ograniczony dostępnością danych empirycznych. W chwili ich sporządzania dostępne były jedynie dane dotyczące polskich gospodarstw rolnych, natomiast brakowało danych z tego samego roku z innych krajów unijnych. Charakterystyki polskich gospodarstw w 2004 roku przyrównano zatem do charakterystyk analogicznych grup gospodarstw innych krajów unijnych, które dotyczyły lat 1997 i 2003. Dzięki temu można było wskazać zjawiska zachodzące w tamtych gospodarstwach w układzie dynamicznym i statycznym. Wszelako brak danych empirycznych z 2004 roku z innych krajów unijnych nie pozwala uznać sformułowanych wniosków za ostateczne.

Do porównań wybrano gospodarstwa z najbliższych nam geograficznie krajów unijnych: Austrii, Danii, Niemiec i Szwecji. Uznano bowiem, że gospodarstwa rolne innych krajów unijnych funkcjonują w zbyt „egzotycznych” warunkach przyrodniczych, by z porównań można było wyciągać wnioski odnoszące się do polskich gospodarstw rolniczych.

Mimo mankamentów natury metodycznej, przeprowadzona analiza wykazała zbieżność z ustaleniami sformułowanymi w trakcie wcześniejszych badań, w których analizowano gospodarstwa unijne na tle danych odnoszących się do gospodarstw polskich. Nie ma zatem poważniejszych przeciwwskazań, by udostępnić polskim czytelnikom wyników porównań polskich i unijnych gospodarstw rolnych.

1. Porównanie gospodarstw polskich i unijnych w świetle literatury

Porównanie cech charakteryzujących polskie i unijne gospodarstwa rolne nie jest częstym przedmiotem analiz. Jedno z pierwszych opracowań na ten temat poświęcone zostało przewagom komparatywnym polskich gospodarstw rolnych [4]. Na podstawie danych liczbowych pochodzących z lat 1997-1999 oceniono możliwości konkurowania polskich gospodarstw rolnych z gospodarstwami rolnymi wszystkich krajów UE-15, ze szczególnym podkreśleniem gospodarstw niemieckich. W tym celu porównano szereg cech charakteryzujących grupy polskich gospodarstw z takimi samymi cechami obliczonymi dla analogicznych grup wszystkich gospodarstw rolnych z krajów dawnej UE-15. Grupy te wyodrębniono na podstawie typów rolniczych i wielkości ekonomicznej wyrażanej w ESU¹. Dostępne wówczas polskie i zagraniczne dane empiryczne ograniczyły jednak zakres ocen do około 60% ogółu polskich gospodarstw. Oceną nie objęto np. specjalistycznych gospodarstw mleczarskich i warzywniczych, a także najmniejszych gospodarstw o różnorodnej produkcji.

Stwierdzono, że unijne gospodarstwa na tle gospodarstw polskich cechował:

- mniejszy o około 69% obszar użytków rolnych; analogiczny wskaźnik dla gospodarstw niemieckich wyniósł nieco ponad 60%,
- mniejsze dokładnie o 1/3 nakłady pracy; gospodarstwa niemieckie miały te nakłady mniejsze o około 48%,
- mniejsze o około 27% nakłady pracy najemnej; w gospodarstwach niemieckich różnica ta wynosiła 30,5%,
- mniejszy o blisko 1/2 obszar dzierżawionych gruntów i niemal taką samą wielkość tego wskaźnika obliczono dla gospodarstw niemieckich.

Wykazane różnice były najprawdopodobniej pochodną różnic cen kapitału i ziemi oraz płac pracowników najemnych. Stwierdzono poza tym, że polskie gospodarstwa o wielkości ekonomicznej 8-15,99 ESU miały o 7,4% mniejsze materiałowe koszty pozyskania jednostki wartości produkcji, a koszty te malały wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej. Znacznie większa była natomiast pracochłonność produkcji polskich gospodarstw. W gospodarstwach o wielkości 8-15,99 ESU była ona blisko o 30% większa niż w gospodarstwach unijnych takich samych grup, a w gospodarstwach o wielkości 16-99,9 ESU większa aż o blisko 108%. Z dużą pracochłonnością charakteryzującą polskie gospodarstwa korespondowały ustalenia dotyczące technicznego wyposażenia pracy.

¹ Wielkość ekonomiczną gospodarstw określa się łączną kwotą SNB (Standardowej Nadwyżki Bezpośredniej). Przyjęto wielkość tę oznaczać w jednostkach zwanych ESU (European Size Unit), przy czym 1 ESU jest równe 1200 euro = 4900 zł SNB.

Odpowiedni wskaźnik będący relacją wartości środków produkcji do jednej pełnozatrudnionej w produkcji rolniczej osoby wynosił bowiem średnio tylko około 44% (od 23,0 do 70,9% w zależności od grupy) wielkości wskaźnika obliczonego dla gospodarstw unijnych.

Interesujących wniosków dostarczyło porównanie stóp reprodukcji majątku trwałego. Ustalono, że gospodarstwa unijne cechowała w analizowanym okresie reprodukcja prosta lub ujemna, co wskazywało, że perspektywy istnienia części tamtych gospodarstw w dłuższym okresie są problematyczne. Tymczasem w Polsce w takiej sytuacji znajdowały się przede wszystkim gospodarstwa o wielkości 1-3,99 ESU.

Te same materiały empiryczne dostarczyły podstaw do oceny dochodów uzyskiwanych przez polskie i unijne gospodarstwa rolne [5]. Dochody polskich gospodarstw należących do poszczególnych grup wielkościowych w relacji do uśrednionych dochodów uzyskanych w analogicznych grupach gospodarstw krajów dawnej UE-15 wyniosły:

▪ 1-3,99 ESU	51%,
▪ 4-7,99 ESU	61%,
▪ 8-15,99 ESU	57%,
▪ 16-99,99 ESU	62%,
Średnio	54%.

Dochody różniły się w zależności od struktury (typu) produkcji. Na tle pozostałych polskich gospodarstw wyróżniały się np. gospodarstwa sadownicze, które osiągnęły dochody większe o 14% od średnich dochodów gospodarstw sadowniczych UE-15.

Inne opracowanie [6] wskazało na postępujący proces koncentracji dochodów w gospodarstwach Niemiec, Austrii i Danii w latach 1997-2001. Na 68 grup gospodarstw wyodrębnionych według typu rolniczego i wielkości ekonomicznej zanikło bowiem w okresie objętym analizą 16,2% grup, głównie o wielkości 8-39,99 ESU. Wśród gospodarstw większych, o wielkości 40 i więcej ESU, pojawiły się natomiast 4 nowe grupy, co stanowiło blisko 6% ogółu grup tej wielkości. Trzeba tu jednak dla porządku dodać, że pojęcie „zanikania grup gospodarstw” oznaczało, iż liczba gospodarstw w danej grupie zmalała do tego stopnia, że system FADN (Farm Accountancy Data Network – sieć gospodarstw prowadzących rachunkowość) przestał monitorować ich kondycję ekonomiczną.

Poszczególne kraje różniły się strukturą wielkościową gospodarstw. Austria była np. krajem, w którym w latach 1997-2001 nie występowały gospodarstwa o wielkości 100 i więcej ESU. Na tym tle gospodarstwa niemieckie i duńskie cechowała dużo większa koncentracja dochodów.

Stwierdzono poza tym, że w Unii Europejskiej w latach 1999-2001 było miejsce dla gospodarstw, które w różny sposób organizowały produkcję rolniczą. Gospodarstwa duńskie cechowało np. małe zatrudnienie i mały obszar użytków rolnych, za to duża wartość kapitału. Oznacza to, że w gospodarstwach tego kraju proces zastępowania pracy kapitałem był bardziej zaawansowany niż w gospodarstwach niemieckich oraz austriackich.

Opracowanie [2] odwoływało się do nowszych ustaleń, z lat 2003 i 2004. Potwierdziło ono wyżej sformułowane spostrzeżenia, choć analizą objęto wyłącznie holenderskie, fińskie i polskie gospodarstwa działające w ramach systemu FADN, które specjalizują się w produkcji mleka. Gospodarstwa te cechowało duże zróżnicowanie wielkości produkcji głównego produktu. Gospodarstwo holenderskie wytworzyło w 2003 roku średnio nieco ponad 490 ton mleka wobec 87,3 ton mleka wytworzonego średnio w gospodarstwie polskim. Polskie gospodarstwa wyróżniały się bowiem znacznie mniejszą liczebnością stad i wydajnością mleczną krów niż gospodarstwa holenderskie.

Polskie gospodarstwa cechowała też mała wydajność pracy. Wielkość produkcji mleka przeliczona na 1 pełnozatrudnioną osobę była o blisko 84% mniejsza niż w gospodarstwach holenderskich i o 37,5% mniejsza niż w gospodarstwach fińskich. Pośrednio świadczy to o dużej pracochłonności produkcji polskich gospodarstw rolnych specjalizujących się w produkcji mleka, a także o znacznym zróżnicowaniu organizacji produkcji oraz efektów gospodarstw osiągniętych w poszczególnych krajach unijnych.

Jeśli dalsze analizy potwierdzą powyższe spostrzeżenia, wówczas mogą stać się one podstawą wyborów specjalizacji polskich gospodarstw w ramach gospodarstw całej Unii. Od pewnego czasu pojawiają się przecież głosy [3], że specjalizacja polskiego rolnictwa powinna nawiązywać do jego specyficznych cech. Jest nią przede wszystkim relatywnie duża powierzchnia użytków rolnych przypadająca na jednego mieszkańca kraju, w porównaniu do większości krajów unijnych. Predestynuje to polskie gospodarstwa do specjalizowania się w produkcji roślinnej.

Za takim rozwiązaniem przemawia również inna przesłanka. Jest nią nadwyżka zasobów pracy istniejąca w polskich gospodarstwach, a zarówno warzywnictwo, jak i sadownictwo są pracochłonnymi gałęziami produkcji.

Pozostaje kwestia specjalizowania się polskich gospodarstw rolniczych w produkcji zwierzęcej. Powodzenie w tym zakresie zależy od możliwości zmniejszenia dystansu w rozwoju nowoczesnych technologii tego rodzaju produkcji, jaki dzieli gospodarstwa polskie od unijnych. Będzie to jednak trudne, ponieważ technologia jest tam stale udoskonalana. Rolnictwo krajów

„starej” Unii stara się zachować prymat w produkcji zwierzęcej, bowiem słyszy się głosy tamtejszych działaczy rolnych o celowości specjalizowania się gospodarstw w tej produkcji. Będzie to oczywiście możliwe jedynie wtedy, kiedy zostanie utrzymany najwyższy poziom technologii, który zagwarantuje jak najwyższą jakość produktów.

W. Józwiak i Z. Mirkowska [7] poddali natomiast w 2005 roku analizie część (57,9%) gospodarstw objętych monitoringiem Polskiego FADN w 2004 roku (dane z pozostałych gospodarstw nie były jeszcze kompletne), zestawiając je na tle uśrednionych liczb z gospodarstw austriackich, duńskich, niemieckich i szwedzkich pochodzących z 2002 roku. Autorzy byli świadomi, że z powodu obu tych przyczyn wyniki ich ustaleń mają charakter wstępny.

Cytowani autorzy zwrócili większą uwagę na dochód brutto z gospodarstwa rolnego (dochód rolniczy brutto), bowiem miernik ten pomija umownie liczoną kwotę amortyzacji środków trwałych. Ta duża pozycja kosztów liczona jest przecież odmiennie w poszczególnych krajach, więc autorzy uznali, że pozwolili im to uniknąć różnic w dochodach spowodowanych wyłącznie odmiennymi metodami szacowania kwot amortyzacji.

Stwierdzili między innymi, że nieco ponad 26% badanych polskich gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU osiągnęło istotnie większy dochód rolniczy brutto z gospodarstwa (dochód ten przeliczony na jednostkę pracy własnej rolników i członków ich rodzin był jednak bardzo podobny) w porównaniu z analogicznymi dochodami obliczonymi dla analizowanych gospodarstw unijnych. Były to gospodarstwa o wielkości 8-15,99 i 16-39,99 ESU, które specjalizowały się w różnych kierunkach produkcji roślinnej, lub łączyły typową polową produkcję roślinną z chowem zwierząt na niewielką skalę. Gospodarstwa te aktywnie dopasowywały się do zmieniających się warunków i korzystały w maksymalnym stopniu z taniego czynnika produkcji, jakim była ziemia.

Pozostałe polskie gospodarstwa rolne o wielkości 8 i więcej ESU osiągały istotnie mniejsze efekty ekonomiczne brutto na tle efektów gospodarstw unijnych. Specjalizowały się one w różnych kierunkach produkcji zwierzęcej i w mniejszym stopniu łączyły prowadzenie upraw polowych z różnorodną produkcją zwierzęcą. Została sformułowana sugestia, że prawdopodobnymi przyczynami niedostatecznych efektów ekonomicznych tej grupy polskich gospodarstw były niedostatki technologiczne, co znajdowało wyraz w mniejszych plonach uprawianych roślin, mniejszych wydajnościach jednostkowych zwierząt oraz w zbyt dużej pracochłonności produkcji zwierzęcej.

2. Opis użytej metody porównań

Dla celów analitycznych wykorzystano podział gospodarstw obowiązujący w krajach UE, który polega na wyodrębnianiu typów rolniczych i na określeniu ich ekonomicznej wielkości. Użyto w tym celu pojęć nadwyżki bezpośredniej i standardowej nadwyżki bezpośredniej. Pierwsze z pojęć określa różnicę między wartością produkcji i kosztami zmiennymi. Standardowa nadwyżka bezpośrednia zaś, to nadwyżka bezpośrednia obliczona dla każdego z regionów kraju i danego okresu czasu, uwzględniająca lokalne ceny, plony, wydajności jednostkowe zwierząt oraz koszty. Dla poszczególnych rodzajów produkcji (pszenica, trzoda chlewna itd.) istnieją odpowiednie współczynniki standardowej nadwyżki bezpośredniej. W połączeniu z obszarem poszczególnych upraw oraz z liczebnością pogłowia poszczególnych gatunków i grup wiekowych zwierząt pozwala to obliczyć wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej (SNB) dla każdego z gospodarstw.

Typy gospodarstw ustalono na podstawie struktury wartości SNB. Gospodarstwa, w których udział danego rodzaju działalności przekracza 2/3 całkowitej jej wartości nazywane są gospodarstwami specjalistycznymi (ogrodnicze, sadownicze, z produkcją mleka itd.), w innych przypadkach jest mowa o typach mieszanych (mieszana produkcja roślinno-zwierzęca itd.).

Wielkości poszczególnych gospodarstw określono łączną kwotą wartości SNB. Jest on wyrażany w ESU (European Size Unit), przy czym 1 ESU odpowiada kwocie 1200 euro kwoty SNB. Tak mierzona wielkość uwzględnia zaangażowanie w procesie produkcji wszystkich trzech materialnych czynników produkcji (ziemię, kapitał i pracę) i dlatego zwężłej oraz trafniej informuje o wielkości gospodarstw, niż częściej używany miernik jakim jest obszar użytków rolnych.

Łączne zatrudnienie w gospodarstwach określono w AWU (Annual Work Unit), tj. w jednostkach przeliczeniowych pracy, przy czym 1 AWU = 2200 godzin pracy rocznie. Nakłady pracy użytkowników gospodarstw (producentów rolnych, rolników) i członków ich rodzin podano natomiast w FWU (Family Work Unit), czyli w jednostkach przeliczeniowych nakładów pracy własnej. Pod względem ilościowym jednostka ta odpowiada 1 AWU.

Pogłowie zwierząt wyrażono w sztukach przeliczeniowych LU (Livestock Unit) stosowanych w Unii Europejskiej. Jedna LU odpowiada jednej krowie, ale jednostki LU nie są tożsame z przeliczeniowymi sztukami dużymi stosowanymi w Polsce. Jednostki LU są raczej bliższe sztukom obornikowym, które uwzględniają nie tylko masę ciała zwierząt, lecz także tempo ich przemiany materii.

Jedna sztuka trzody chlewnej odpowiada np. w Polsce średnio 0,15 sztuki dużej, lecz 0,26 LU w ustaleniach unijnych.

Techniczne uzbrojenie (wyposażenie) pracy zmierzono wartością środków produkcji (aktywów) przeliczoną na jednostkę przeliczeniową pracy (AWU). Stopę odtworzenia majątku trwałego natomiast policzono jako relację kwoty wartości inwestycji netto do wartości aktywów.

Dochody z gospodarstw policzono jako różnicę wartości produkcji roślinnej, zwierzęcej i innej sprzężonej oraz kosztów, które objęły: zużycie pośrednie, saldo subwencji budżetowych i podatków, amortyzację oraz koszty czynników zewnętrznych (opłaty pracy najemnej, opłaty za dzierżawę środków produkcji i odsetki od kredytów oraz pożyczek). Dochody rolnicze z gospodarstw wyrażono również w postaci ilorazu tych dochodów i liczby jednostek pracy własnej (FWU).

Empiryczne dane źródłowe odnoszące się do gospodarstw innych krajów unijnych poza Polską zostały zaczerpnięte z wyników monitoringu FADN Komisji Europejskiej i w związku z tym wszelkie liczby odnoszące się do tych gospodarstw i wyrażone w euro przeliczono na polską walutę. Przyjęto, że 1 euro odpowiadało 4,5268 zł.

Prezentowana analiza została oparta na wynikach 11 898 polskich gospodarstw prowadzących rachunkowość w ramach FADN i były to wszystkie gospodarstwa objęte tym systemem w 2004 roku.

3. Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna gospodarstw unijnych w latach 1997-2003

Wcześniej przedstawiony przegląd literatury wskazał na niedostatek naszej wiedzy o zmianach zachodzących w unijnych gospodarstwach rolniczych w układzie dynamicznym. Wiadomo jedynie, że w latach 1997-2001 w czterech krajach dawnej UE-15 będących najbliższymi sąsiadami Polski zmalała o około 16% liczba grup gospodarstw mniejszych – głównie o wielkości 8-15,99 ESU, choć były tu również grupy gospodarstw o wielkości 16-39,99 ESU – i że pojawiły się cztery nowe grupy gospodarstw o wielkości 40 i więcej ESU. Brakuje natomiast informacji o zachowaniu się istniejących gospodarstw. Nie wiadomo np. jakie efekty osiągają mniejsze działające gospodarstwa i jakie podejmują działania pozwalające im nadal egzystować. Nie wiadomo też, czy sukces większych gospodarstw rolniczych polega na nieustającym powiększaniu posiadanego potencjału wytwórczego i skali produkcji. Celem tego rozdziału jest więc sporządzenie analizy, która choćby częściowo mogłaby uzupełnić brakującą wiedzę z tego zakresu. W związku z tym analizą objęto tylko te grupy

gospodarstw Austrii, Danii, Niemiec i Szwecji, które obejmował monitoring FADN w latach 1997 i 2003.

Analiza całej badanej próby unijnych gospodarstw rolniczych (tabela 1) wskazuje na kilka zjawisk i procesów. Należy przede wszystkim odnotować istotny spadek dochodów z gospodarstw w przeliczeniu na jednostkę nakładów pracy własnej producentów rolnych i członków ich rodzin w latach 1997-2003, co jest najprawdopodobniej świadectwem pogorszenia się warunków gospodarowania w tym okresie. Gospodarstwa zareagowały aktywnie na tę sytuację powiększając swą wielkość wyrażoną w ESU i jednocześnie zmieniały strukturę posiadanego wytwórczego potencjału. Wiodącą rolę w tym ostatnim procesie odegrał kapitał. Umożliwiał on zarówno wzrost wielkości gospodarstw jak i zastępowanie (substytucję) malejących nakładów pracy oraz malejących (choć w minimalnym stopniu) zasobów ziemi pozostającej we władaniu gospodarstw.

Tabela 1

Zmiany charakterystyki gospodarstw unijnych zasze między latami 1997 i 2003
(wielkości przeliczone na 1 gospodarstwo)

Mierniki i wskaźniki	Lata		Zmiany w procentach (dane liczbowe z 1997 roku = 100)
	1997	2003	
Wielkość gospodarstwa (ESU)	87,1	91,8	105,4
Zatrudnienie ogółem (AWU)	2,8	2,5	89,3
Obszar użytków rolnych (ha)	79,0	78,8	99,7
Wartość kapitału ogółem (tys. zł)	2 740,8	3 121,3	113,9
– w tym kapitał własny (%)	76,8	79,6	2,8 ^a
Techniczne wyposażenie pracy (tys. zł na 1 AWU)	952,4	1 268,8	133,2
Stopa odtworzenia majątku trwałego (%)	1,7	0,4	-1,3 ^a
Dochód z gospodarstwa na przeliczeniową jednostkę pracy własnej (zł na 1 FWU)	77 227	60 083	77,8

^a zmiany wyrażone w punktach procentowych

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie wyników monitoringu FADN Komisji Europejskiej.

Zasadne było powiększanie wielkości gospodarstw w trudnych warunkach gospodarowania, ponieważ wzrost skali produkcji sprzyjał poprawie efektywności produkcji. Zasadna była też substytucja pracy kapitałem z uwagi na duży spadek dochodów czerpanych z gospodarstw przypadających na jednostkę nakładów pracy własnej rolników i członków ich rodzin. Jakie były jednak przyczyny zarysowania się tendencji polegającej na ograniczaniu obszaru użytków rolnych będących w posiadaniu gospodarstw? Czyżby wysokie ceny

ziemi skłaniały producentów rolnych, którzy znaleźli się w trudnej sytuacji ekonomicznej do sprzedaży części posiadanych zasobów ziemi i zastępowania tego czynnika czynnikiem tańszym, czyli kapitałem?

Warto w tym miejscu podkreślić, że stopa odtwarzania majątku trwałego charakteryzowanych gospodarstw unijnych uległa zmniejszeniu w latach 1997-2003 i w 2003 roku była już bliska zeru. Analizowane gospodarstwa inwestowały zatem, ale tylko w minimalnym stopniu nie przekraczały przy tym kwot określonych amortyzacją. Spostrzeżenie to zostało potwierdzone przez wzrost (niewielki) udziału kapitału własnego w kapitale ogółem, co sugeruje, że analizowane gospodarstwa niechętnie korzystały z kredytu podejmując decyzje inwestycyjne. Reasumując można zatem sformułować tezę, że przynajmniej część środków uzyskana ze sprzedaży ziemi mogła być przeznaczona na powiększenie lub modernizację zasobów kapitałowych. W warunkach spadku dochodów producenci nie chcieli się zadłużać i szukali rozwiązań we własnym zakresie.

Powyższe sformułowania wskazują, że taktykę adaptacji gospodarstw unijnych można byłoby nazwać taktyką zachowawczą, gdyby nie to, że została ona sformułowana na podstawie uśrednionej charakterystyki analizowanej próby gospodarstw. Należy zatem sprawdzić, czy zachowawcza taktyka adaptacji do warunków otoczenia jest właściwa wszystkim analizowanym gospodarstwom unijnym, czy też jest ona stosowana tylko przez ich część. Celowi temu służą liczby zawarte w tabelach 2 i 3, w których zestawiono dane liczbowe odnoszące się do dwóch grup gospodarstw.

Tabela 2

Zmiany charakterystyki gospodarstw unijnych z dużym spadkiem^a dochodów między latami 1997 i 2003 (wielkości przeliczone na 1 gospodarstwo)

Mierniki i wskaźniki	Lata		Zmiany w procentach (dane liczbowe z 1997 roku = 100)
	1997	2003	
Wielkość gospodarstwa (ESU)	88,4	83,4	94,3
Zatrudnienie ogółem (AWU)	2,9	2,0	69,0
Obszar użytków rolnych (ha)	84,6	82,5	97,5
Wartość kapitału ogółem (tys. zł)	1 885,0	3 049,2	161,8
– w tym kapitał własny (%)	88,4	83,2	-5,2 ^b
Techniczne wyposażenie pracy (tys. zł na 1 AWU)	657,0	1 517,0	230,9
Stopa odtworzenia majątku trwałego (%)	1,6	0,5	-1,1 ^b
Dochód z gospodarstwa na przeliczeniową jednostkę pracy własnej (zł na 1 FWU)	70 426	35 495	50,4

^a spadek dochodów o 10 lub więcej procent

^b zmiany wyrażone w punktach procentowych

Źródło: jak w tabeli 1.

Gospodarstwa jednej z nich w latach 1997-2003 obniżyły znacząco (o 10 i więcej procent) dochód z gospodarstw przeliczony na jedną jednostkę nakładów pracy własnej rolników i członków ich rodzin, w drugiej zaś grupie dochód ten uległ mniejszemu spadkowi, a w części gospodarstw nastąpił nawet jego wzrost.

Tabela 3

Zmiany charakterystyki gospodarstw unijnych z niewielkim spadkiem^a
lub ze wzrostem dochodów między latami 1997 i 2003
(wielkości przeliczone na 1 gospodarstwo)

Mierniki i wskaźniki	Lata		Zmiany w procentach (dane liczbowe z 1997 roku= 100)
	1997	2003	
Wielkość gospodarstwa (ESU)	85,7	100,3	117,0
Zatrudnienie ogółem (AWU)	2,9	2,9	100,0
Obszar użytków rolnych (ha)	78,1	80,6	103,2
Wartość kapitału ogółem (tys. zł)	2 870,0	2 885,4	100,5
- w tym kapitał własny (%)	71,6	76,0	4,4 ^b
Techniczne wyposażenie pracy (tys. zł na 1 AWU)	993,1	991,5	99,8
Stopa odtworzenia majątku trwałego (%)	0,6	-0,8	-1,4 ^b
Dochód z gospodarstwa na przeliczeniową jednostkę pracy własnej (zł na 1 FWU)	79 753	88 205	110,6

^a spadek dochodów co najwyżej o 9,9%

^b zmiany wyrażone w punktach procentowych

Źródło: jak w tabeli 1.

Analizowana próba gospodarstw, w których nastąpił duży spadek dochodów przypadających na jednostkę nakładów pracy własnej, reprezentowała blisko 62% ogólnej liczby gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU, które funkcjonowały w Austrii, Danii, Szwecji i w Niemczech. Gospodarstwa te specjalizowały się głównie w produkcji zbóż lub w chowie trzody chlewnej, bądź łączyły produkcję roślinną z produkcją zwierzęcą. W 1997 roku gospodarstwa te cechowała mniejsza niż w drugiej wyróżnionej grupie gospodarstw wielkość ekonomiczna, na co złożyły się mniejsze nakłady pracy i mniejsze zasoby kapitału. Większe były jedynie zasoby ziemi. Wszystko to wskazuje na relatywnie ekstensywny sposób prowadzenia produkcji w początkowym roku okresu objętego analizą. Poza tym w 1997 roku gospodarstwa cechowała rozszerzona reprodukcja majątku trwałego, relatywnie duży udział kapitału własnego w łącznych jego zasobach i mniejsze dochody przeliczone na jednostkę nakładów pracy własnej.

W następnych sześciu latach gospodarstwa ograniczyły swą wielkość i jednocześnie zastąpiły kapitałem część nakładów pracy oraz zasobów ziemi.

Środki na powiększanie zasobów kapitału pochodziły z różnych źródeł. Złożyły się na nie kwoty amortyzacji, najprawdopodobniej środki pozyskiwane ze sprzedaży ziemi oraz kredyty. O tym ostatnim świadczy stosunkowo duży spadek udziału kapitału własnego w całkowitej wartości kapitału. Stopa odtwarzania majątku trwałego uległa obniżeniu, ale gospodarstwa nadal wyróżniała rozszerzona reprodukcja tego majątku.

Gospodarstwa z niewielkim spadkiem lub nawet wzrostem dochodów przeliczonych na jednostkę nakładów pracy własnej, jaki nastąpił między latami 1997 i 2003, specjalizowały się głównie w uprawach polowych, produkcji warzyw i produkcji mleka, a część z nich prowadziła mieszaną produkcję roślinną (łączyła typowe uprawy polowe, polową produkcję warzyw z produkcją pozyskiwaną z plantacji trwałych). Gospodarstwa te szybko powiększały swą wielkość, na co złożył się wzrost zatrudnienia oraz posiadanego obszaru użytków rolnych (zapewne w formie dzierżawy). Mogły dzięki temu efektywnie wykorzystać posiadane duże zasoby kapitału, co zaowocowało przyrostem dochodów. Pozwoliło im to spłacać długi (informuje o tym rosnący udział kapitału własnego w łącznych zasobach tego czynnika produkcji) i zapewne podnieść poziom życia rolników oraz ich rodzin. Zasoby użytkowanego kapitału były na tyle duże, że gospodarstwa mogły ograniczyć inwestycje w stopniu, który doprowadził do ujemnej reprodukcji majątku trwałego.

W 2003 roku pogłębiły się zatem (w stosunku do sytuacji istniejącej w 1997 roku) różnice występujące pomiędzy gospodarstwami rolniczymi obu porównywanych grup w zakresie: wielkości ekonomicznej gospodarstw, zatrudnienia, powierzchni użytków rolnych, stopy reprodukcji majątku trwałego i dochodów z gospodarstw przypadających na jednostkę nakładów pracy własnej rolników oraz członków ich rodzin. Zmniejszeniu uległy natomiast różnice związane z zasobami użytkowanego kapitału, technicznym wyposażeniem pracy i udziałem kapitału własnego w łącznych zasobach kapitału pozostającego w gestii gospodarstw.

4. Gospodarstwa polskie o dużych i małych dochodach przypadających na jednostkę nakładów pracy własnej

Przed przystąpieniem do porównania polskich i unijnych gospodarstw rolnych w niniejszym rozdziale poddano analizie gospodarstwa, które w 2004 roku prowadziły rachunkowość w ramach Polskiego FADN i charakteryzowały się wielkością 8 i więcej ESU. Chodziło o to, żeby wskazać na ich ogromne zróżnicowanie, a zarazem zapewnić porównywalność tej analizy z analizami gospodarstw unijnych.

Badaną zbiorowość polskich gospodarstw podzielono na dwa podzbiory, kierując się dochodem z gospodarstwa przeliczonym na jednostkę nakładów

pracy własnej rolników i członków ich rodzin. Do pierwszej części zaliczono gospodarstwa grup, w których ten średni dochód był mniejszy od rocznej opłaty parytetowej (18 348 zł tj. 8,34 zł za 1 godzinę przy 2200 godzinach pracy w ciągu roku), do drugiej zaś gospodarstwa grup pozostałych.

Okazało się, że małą dochodowością pracy własnej cechowały się jedynie gospodarstwa pięciu grup o wielkości 8-15,99 ESU (ogrodnicze, sadownicze, specjalizujące się w produkcji mleka, specjalizujące się w mieszanym chowie bydła i z mieszaną roślinno-zwierzęcą produkcją). Udział tych gospodarstw wynosi jednak aż 49% łącznej liczby gospodarstw w kraju o wielkości 8 i więcej ESU. Ponadparytetową opłatą pracy cechowały się natomiast wszystkie gospodarstwa należące do grup o różnych typach produkcji oraz wielkości 16 i więcej ESU (łącznie 16 grup) i tylko dwie grupy gospodarstw o wielkości 8-15,99 ESU (z uprawami polowymi oraz z chowem trzody chlewnej i drobiu). Charakterystykę wydzielonych w ten sposób gospodarstw należących do obu podzbiorów zawierają liczby zestawione w tabeli 4.

Tabela 4

Charakterystyka gospodarstw rolnych^a objętych w 2004 roku systemem Polskiego FADN, które różnią się dochodami przeliczonymi na jednostkę nakładów pracy własnej

Mierniki i wskaźniki	Gospodarstwa z dochodami ^b na 1 FWU:		Krotność [3:2]
	do 18 348 zł	18 348 zł i więcej	
1	2	3	4
Wielkość gospodarstwa (ESU)	11,6	60,5	5,22
Zatrudnienie ogółem (AWU)	2,1	4,1	1,95
Obszar użytków rolnych (ha)	13,7	94,4	6,89
Wartość pasywów (tys. zł)	395,9	1 342,0	3,39
– w tym udział kapitału własnego (%)	90,7	81,9	-8,8 ^c
Stopa odtworzenia majątku trwałego (%)	2,1	3,1	1,0 ^c
Dochód z gospodarstwa na przeliczeniową jednostkę pracy własnej (zł na 1 FWU) ^c	14 496	91 340	6,30

^a liczby średnie arytmetyczne z grup gospodarstw wydzielonych według typu produkcji i wielkości ekonomicznej

^b dochód parytetowy w 2004 roku wynosił 18 348 zł

^c różnice wyrażone w punktach procentowych

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych Polskiego FADN.

Gospodarstwa o ponadparytetowych dochodach przypadających na jednostkę nakładów pracy własnej były ponad pięciokrotnie większe w porównaniu do wielkości gospodarstw drugiego analizowanego podzbioru. Na tę wielkość złożyły się głównie kilkakrotnie większe zasoby kapitału i ziemi, w mniejszym

zaś stopniu – nakłady pracy. Wszystko to pozwalało gospodarstwom ponadparytetowym osiągać ponad sześciokrotnie większe dochody przeliczone na jednostkę nakładów pracy własnej. W przeliczeniu na 1 godzinę pracy dochody te wynosiły natomiast 41-42 zł.

Charakteryzowane gospodarstwa cechował ponadto stosunkowo duży udział kapitału obcego w łącznych zasobach tego czynnika produkcji, co było najprawdopodobniej jedną z ważnych przyczyn dość szybkiego tempa powiększania (reprodukcji rozszerzonej) majątku trwałego.

Optymistyczne jest to, że gospodarstwa o wielkości 8 i więcej ESU i z dochodami mniejszymi od dochodów parytetowych również cechowała rozszerzona reprodukcja majątku trwałego, choć stopa reprodukcji była mniejsza w porównaniu do stopy policzonej dla gospodarstw ponadparytetowych. Ta relatywnie niewielka stopa odtwarzania majątku trwałego była najprawdopodobniej najważniejszą przyczyną stosunkowo niedużego udziału kapitału obcego w łącznych zasobach kapitału tych gospodarstw. Dochody na 1 godzinę nakładów pracy rolników i członków ich rodzin wynosiły natomiast zaledwie około 6,6 zł, czyli były o blisko 21% mniejsze od opłaty parytetowej.

5. Gospodarstwa polskie na tle gospodarstw unijnych

W tej części opracowania porównano efekty ekonomiczne i działalność inwestycyjną gospodarstw objętych monitoringiem Polskiego FADN w 2004 roku na tle gospodarstw objętych analogicznym monitoringiem w Austrii, Danii, Szwecji i w Niemczech w 2003 roku. Jak to już wspomniano wcześniej unijny FADN nie dysponował bowiem jeszcze bardziej aktualnymi danymi. Należy poza tym dodać, że ta ostatnia próba gospodarstw różni się nieco od próby poddanej analizie w poprzednim rozdziale. Analizą objęto bowiem wszystkie monitorowane grupy gospodarstw (z wyjątkiem tych, które nie występują w Polsce np. gospodarstwa z winnicami), podczas gdy w poprzednim rozdziale analizowano grupy gospodarstw, które były monitorowane zarówno w 1997 jak i w 2003 roku.

Porównanie charakterystyk polskich i unijnych gospodarstw rolnych objętych monitoringiem FADN (tabela 5) wskazuje na ogromne różnice występujące między obiema analizowanymi próbami. Różnice te są bardzo duże nawet wtedy, kiedy porównuje się grupy gospodarstw o tym samym zakresie wielkości tj. 8 i więcej ESU. Gospodarstwa polskie są mniejsze, zaś strukturę czynników produkcji odróżnia duża rola nakładów pracy i znikoma kapitału. Gospodarstwa polskie cechuje poza tym większy udział kapitału własnego w ogólnej wartości kapitału oraz nieco większa stopa odtwarzania majątku

trwałego. Zwraca uwagę niewspółmiernie duża wielkościowa relacja dochodów z gospodarstw przeliczonych na jednostkę nakładów pracy własnej w stosunku do relacji charakteryzującej różnicę wielkości gospodarstw.

Tabela 5

Porównanie charakterystyk polskich i unijnych gospodarstw rolnych
objętych monitoringiem FADN^a
(liczby średnie unijne przeliczono na 1 gospodarstwo = 100)

Mierniki i wskaźniki	Cała próba gospodarstw monitorowana przez Polski FADN (gospodarstwa o wielkości 2 i więcej ESU)	Część próby ^b gospodarstw monitorowanej przez Polski FADN (gospodarstwa o wielkości 8 i więcej ESU)
Wielkość gospodarstwa (ESU)	10,8	21,8
Zatrudnienie razem (AWU)	74,1	92,4
Obszar użytków rolnych (ha)	19,4	34,2
Wartość pasywów (tys. zł)	8,4	14,1
- w tym udział kapitału własnego (%)	9,9 ^a	6,6 ^c
Stopa odtwarzania majątku trwałego (%)	- 0,4 ^c	- 0,3 ^c
Dochód z gospodarstwa przeliczony na jednostkę nakładów pracy własnej (zł na 1 FWU)	23,1	42,9

^a liczby średnie ważone

^b część analizowanej próby odpowiada pod względem wielkości gospodarstwom unijnym (wielkość 8 i więcej ESU)

^c wielkości wyrażone w punktach procentowych

Źródło: jak w tabeli 1.

Jedną z najważniejszych przyczyn zasygnalizowanych wyżej zjawisk była odmienna struktura monitorowanych w ramach FADN gospodarstw zestawiana zarówno według ich wielkości jak i typów produkcyjnych (tabela 6). Gospodarstwa polskie na tle unijnych wyróżnia większy udział gospodarstw: o mieszanej roślinno-zwierzęcej produkcji, z trzodą chlewną, drobiarskich, ogrodniczych i z uprawami trwałymi (np. z sadami). Szczególnie duży jest w naszym kraju udział (blisko 48% ogółu) gospodarstw o mieszanej roślinno-zwierzęcej produkcji. Gospodarstwa unijne wyróżnia natomiast większy udział gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka oraz gospodarstw z uprawami polowymi, a łączny ich udział przekracza nieco 62% ogólnej liczby gospodarstw monitorowanych w ramach systemu FADN. Bardzo duże różnice istnieją również w strukturze wielkościowej gospodarstw. Monitoring prowadzony w ramach FADN obejmuje w naszym kraju gospodarstwa o wielkości 2-3,99 ESU i 4-7,99 ESU, czego nie ma w krajach unijnych służących do porównań.

Polskie gospodarstwa poza tym cechuje większy niż wśród gospodarstw unijnych udział gospodarstw o wielkości 8-15,99 ESU i niewielki gospodarstw większych. Rolnictwo analizowanych krajów unijnych cechuje natomiast duży udział gospodarstw (nieco ponad 91% ogółu gospodarstw objętych systemem FADN) o wielkości 16 i więcej ESU. Czerpią więc one korzyści z dużej skali produkcji, podczas gdy ogromna większość gospodarstw polskich jest tego pozbawiona.

Tabela 6

Struktura grup gospodarstw rolnych objętych systemem FADN w Polsce i w innych wybranych krajach unijnych

Wyszczególnienie	Udział gospodarstw w procentach:		Różnica w punktach procentowych [3-2]
	w Polsce	w innych wybranych krajach UE	
1	2	3	4
Gospodarstwa razem	100,0	100,0	0,0
z tego:			
– z uprawami polowymi	14,6	28,7	14,1
– ogrodnicze	5,8	3,3	-2,5
– z trwałymi uprawami	3,0	1,8	-1,2
– mleczne	6,2	33,7	27,5
– ze zwierzętami przeżuwającymi	8,0	8,8	0,8
– trzodowe i drobiarskie	14,5	3,5	-11,0
– z produkcją mieszaną	47,9	20,2	-27,7
z tego o wielkości (ESU)			
2 – 8	69,8	–	-69,8
8 – 16	20,0	8,7	-11,3
16 – 40	8,4	34,7	26,3
40 – 100	1,3	37,0	35,7
100 i więcej	0,5	19,6	19,1

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych FADN.

Relatywnie niewielkie efekty gospodarstw polskich są więc w istocie spowodowane odmiennością struktury gospodarstw. Jest to wynik swoistej drogi rozwoju polskiego rolnictwa po II wojnie światowej (aż po rok 1989), kiedy to realizacja obowiązującej wówczas doktryny politycznej skutecznie hamowała ewolucję struktur w rolnictwie, podczas gdy Unia Europejska stymulowała doskonalenie struktury gospodarstw rolnych w krajach do niej należących. Ewolucja struktur polskiego rolnictwa zaczęła się tak naprawdę dopiero po 1990 roku i pozostaje w tym zakresie jeszcze wiele do odrobienia w porównaniu do sytuacji występującej w ogromnej większości innych krajów unijnych.

Na powyższym tle rysuje się jednak pytanie – czy ta odmienność drogi rozwoju polskich gospodarstw rolnych wywarła również negatywny wpływ

na ich jednostkowe ekonomiczne dokonania? W celu udzielenia odpowiedzi, w tabeli 7 podano dochody rolnicze polskich i unijnych gospodarstw rolnych zaklasyfikowanych do takich samych grup, które wydzielono według typów produkcji i wielkości ekonomicznej.

Tabela 7

Dochody gospodarstw rolnych objętych systemem FADN w Polsce
i w innych wybranych krajach unijnych

Typy produkcji	Wielkość gospodarstw (ESU)	Dochód w zł na 1 gospodarstwo		Dochód gospodarstw unijnych = 100
		w Polsce	w innych wybranych krajach UE	
– uprawy polowe	8 – 16	32 712	5 050	647,8
	16 – 40	75 249	52 285	143,9
	40 – 100	167 615	108 000	155,2
	100 i więcej	646 446	240 980	268,3
– ogrodnicza	8 – 16	24 286	-	.
	16 – 40	63 548	73 894	86,0
	40 – 100	146 089	112 798	129,5
	100 i więcej	-	199 782	.
– sadownicza	8 – 16	26 110	-	.
	16 – 40	60 739	80 459	75,5
	40 – 100	250 072	67 547	370,2
	100 i więcej	-	226 046	.
– specjalizacja w produkcji mleka	8 – 16	32 052	.	.
	16 – 40	73 092	98 458	74,2
	40 – 100	-	167 107	.
	100 i więcej	-	-	.
– inne kierunki chowu bydła	8 – 16	25 453	-	.
	16 – 40	60 897	74 774	81,4
	40 – 100	140 386	-	.
	100 i więcej	-	-	.
– trzoda chlewna i drób	8 – 16	30 962	-	.
	16 – 40	66 604	57 884	115,1
	40 – 100	138 935	73 338	189,4
	100 i więcej	332 150	-	.
– produkcja mieszana	8 – 16	21 786	27 582	79,0
	16 – 40	54 242	21 955	247,1
	40 – 100	134 296	48 935	274,4
	100 i więcej	433 194	50 831	852,2

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych FADN.

Na tej podstawie można stwierdzić, że dochody nieco ponad 81 tys. gospodarstw polskich o wielkości 8 i więcej ESU (czyli 31,8% ogółu tych gospodarstw) były w analizowanych latach większe od dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwa unijne. Odpowiada to 10,9% gospodarstw objętych monitoringiem Polskiego FADN i 4,4% ogółu gospodarstw rolnych naszego kraju o powierzchni powyżej 1 ha.

Analizując pod tym samym kątem unijne gospodarstwa rolne o wielkości 8 i więcej ESU można natomiast stwierdzić, że aż 162,6 tys. spośród nich (66,9% ogółu) uzyskuje mniejsze dochody w porównaniu do dochodów uzyskiwanych przez polskie gospodarstwa zaliczone do tych samych grup, wyróżnionych pod względem typu i wielkości.

Polskie gospodarstwa rolne z dochodami większymi od gospodarstw unijnych zostały zaklasyfikowane do jedenastu grup. Sześć z nich to grupy gospodarstw specjalizujących się w produkcji roślinnej (z uprawami polowymi o wielkości 8-15,99 ESU, 16-39,99 ESU, 40-99,99 ESU oraz 100 i więcej ESU; ogrodnicze o wielkości 40-99,99 ESU i sadownicze o wielkości 40-99,99 ESU), trzy to gospodarstwa o mieszanej, roślinno-zwierzęcej produkcji i wielkości 16-39,99 ESU, 40-99,99 ESU oraz 100 i więcej ESU, a tylko dwie grupy gospodarstw specjalizowały się w produkcji zwierzęcej (ukierunkowane na chów trzody chlewnej oraz drobiu i o wielkości 16-39,99 ESU, a także 40-99,99 ESU).

Gospodarstwa polskie z dochodami rolniczymi większymi od dochodów gospodarstw unijnych należących do analogicznych grup mają specyficzną charakterystykę (tabela 8). Cechuje je mniejsza wielkość od gospodarstw unijnych, co jest związane z bardzo małymi zasobami kapitału. Dużo większe są natomiast nakłady pracy oraz zasoby ziemi. Analizowane gospodarstwa mają większy udział kapitału własnego w ogólnych zasobach kapitału, wyróżnia je reprodukcja rozszerzona majątku trwałego oraz duża stopa reprodukcji tego majątku. Przyczyny tej korzystnej sytuacji nie są dość klarowne, ale na podstawie zestawionych w tabeli danych liczbowych można sformułować tezę, że znacząca część (w istocie dużych) dochodów rolniczych jest przeznaczana na powiększanie własnych zasobów kapitałowych.

Na podstawie danych zestawionych w tabeli 8 można też stwierdzić, że dużo większe dochody analizowanej grupy polskich gospodarstw, w porównaniu z dochodami gospodarstw unijnych, zostały uzyskane przy niewielkich dopłatach budżetowych, tymczasem unijne gospodarstwa pozbawione tych dopłat przyniosłyby dużą stratę.

Wnioski płynące z tabeli 8 można zreasumować następująco: coroczny wzrost dopłat budżetowych dla polskich gospodarstw rolnych w kilku najbliższych latach stworzy korzystną sytuację dla tych, które dysponują dostatecznie dużym potencjałem wytwórczym. Możliwie duża część uzyskiwanych dochodów musi być jednak przeznaczana na powiększanie i modernizację posiadanego potencjału wytwórczego.

Tabela 8

Charakterystyka polskich gospodarstw rolnych z dochodem z gospodarstwa większym od dochodów gospodarstw unijnych^a
(wielkości przeliczone na 1 gospodarstwo)

Mierniki i wskaźniki	Gospodarstwa		Gospodarstwa unijne = 100
	unijne ^b	polskie	
Wielkość gospodarstwa (ESU)	85,0	67,8	79,8
Zatrudnienie razem (AWU)	2,13	4,71	221,1
Obszar użytków rolnych (ha)	74,2	133,3	179,6
Wartość pasywów (tys. zł)	2 966,0	1 561,8	52,7
- w tym kapitał własny (%)	75,5	82,3	6,8 ^c
Stopa odtworzenia majątku trwałego (%)	-0,4	3,5	3,9 ^c
Dochód z gospodarstwa (zł)	82 048	195 041	237,7
Dopłaty (zł)	135 615	23 588	17,4
Dochód z gospodarstwa bez dopłat (zł)	-53 647	171 461	.
Dochód z gospodarstwa na jednostkę pracy własnej (zł na 1 FWU)	60 695	112 074	184,7

^a obliczenia wykonano z zastosowaniem średniej arytmetycznej, co pozwoliło pominąć wpływ różnic w strukturze obu analizowanych zbiorowości

^b wzięto pod uwagę te same grupy gospodarstw jak w przypadku gospodarstw polskich

^c różnice podano w punktach procentowych

Źródło: jak w tabeli 1.

Dla dopełnienia porównań w tabeli 9 zestawiono dane liczbowe charakteryzujące polskie gospodarstwa rolne o wielkości 8 i więcej ESU, które osiągnęły mniejsze dochody rolnicze (dochody z gospodarstw) w porównaniu do dochodów gospodarstw unijnych. W Polsce działa 96,1 tys. takich gospodarstw, zaś w Austrii, Danii, Niemczech i Szwecji – 80,5 tys.

Większość analizowanych gospodarstw cechuje wielkość 16-39,99 ESU (ogrodnicze, sadownicze, wyspecjalizowane w produkcji mleka i z mieszanym chowem bydła). Mniejsze (o wielkości 8-15,99 ESU) są jedynie gospodarstwa o mieszanej roślinno-zwierzęcej produkcji, zaś gospodarstwa o wielkości 16 i więcej ESU nie są w ogóle reprezentowane. Można zatem stwierdzić, że tę grupę gospodarstw wyróżnia mniejsza wielkość w porównaniu z wielkością wcześniej analizowanych gospodarstw.

W tym przypadku polskie gospodarstwa też są wyraźnie mniejsze od gospodarstw unijnych, co ma najprawdopodobniej swoją przyczynę w mniejszych zasobach ziemi oraz kapitału. Istotnie większe są jedynie nakłady pracy, ale wskaźnik technicznego wyposażenia pracy nie sięga nawet połowy wielkości analogicznego wskaźnika obliczonego dla gospodarstw unijnych.

Polskie gospodarstwa cechuje większy udział kapitału własnego w łącznych zasobach kapitału będących w dyspozycji gospodarstw i rozszerzona reprodukcja majątku trwałego. Gospodarstwa te inwestują czerpiąc część środków na ten cel także z dochodów uzyskiwanych z produkcji rolniczej. Dochody te przeliczone na jednostkę nakładów pracy własnej rolników i członków ich rodzin są bowiem o blisko 64% większe od parytetowej opłaty pracy. Są to więc dochody duże jak na warunki całego polskiego rolnictwa.

Tabela 9

Charakterystyka polskich gospodarstw rolnych z dochodem z gospodarstwa mniejszym od dochodów gospodarstw unijnych^a
(wielkości przeliczone na 1 gospodarstwo)

Mierniki i wskaźniki	Gospodarstwa		Gospodarstwa unijne = 100
	unijne ^b	polskie	
Wielkość gospodarstwa (ESU):	26,1	21,7	83,1
Zatrudnienie ogółem (AWU)	1,69	2,92	172,8
Obszar użytków rolnych (ha)	32,8	20,4	62,2
Wartość pasywów (tys. zł)	940,2	715,1	76,1
- w tym kapitał własny (%)	77,2	84,7	7,5 ^c
Stopa odtworzenia majątku trwałego (%)	-2,1	2,2	4,3 ^c
Dochód z gospodarstwa (zł)	67 033	56 012	83,6
Dopłaty (zł)	63 778	4 143	6,5
Dochód z gospodarstwa bez dopłat (zł)	3 255	51 869	1 593,5 ^d
Dochód z gospodarstwa na jednostkę pracy własnej (zł na 1 FWU)	47 722	30 049	63,0

^a obliczenia wykonano z zastosowaniem średniej arytmetycznej, co pozwoliło pominąć wpływ różnej struktury obu analizowanych zbiorowości

^b wzięto pod uwagę te same grupy gospodarstw jak w przypadku gospodarstw polskich

^c różnice podano w punktach procentowych

^d to nie jest błąd w obliczeniach, ale blisko szesnastokrotna różnica kwot

Źródło: jak w tabeli 1.

Gospodarstwa unijne służące do porównań odróżnia ujemna reprodukcja majątku trwałego i mniejszy niż w gospodarstwach polskich udział kapitału własnego w łącznych zasobach kapitału. W połączeniu z wyżej wspomnianym dużym wyposażeniem kapitałowym oznacza to, że przeżyły one niedawno okres intensywnego inwestowania i obecnie spłacają zaciągnięte wcześniej długi.

Gospodarstwa polskie wyróżniają bardzo małe kwoty dopłat, co jest pochodną niewielkiego obszaru użytków rolnych, którymi dysponują. Istotnie,

intensywnie prowadzona produkcja warzyw, owoców i mleka nie wymaga dużej powierzchni użytków rolnych. Dopłaty w gospodarstwach unijnych są natomiast naliczane według odmiennych zasad, które nie ograniczają aż tak silnie możliwości czerpania środków z unijnego budżetu.

Mimo bardzo małych dopłat dochody gospodarstw polskich są zaledwie około 16% mniejsze niż w gospodarstwach unijnych służących do porównań. Wzrost kwot dopłat z budżetu unijnego w polskich gospodarstwach rolnych w najbliższych latach będzie tę różnicę pomniejszał. Analizowane polskie gospodarstwa rolne mają więc szansę dołączyć do grupy gospodarstw analizowanych wcześniej, które osiągają większe dochody aniżeli gospodarstwa unijne. Gdyby tak się stało, w Polsce mogłoby dobrze prosperować około 250 tys. gospodarstw rolnych o wielkości 8 i więcej ESU, czyli prawie tyle samo co obecnie u naszych najbliższych unijnych sąsiadów należących dawniej do UE-15, tj. Austrii, Danii, Niemiec i Szwecji.

6. Wnioski

Okres przygotowań, a przede wszystkim samo członkostwo Polski w Unii Europejskiej zmieniło warunki gospodarowania w polskim rolnictwie. Na tym tle zrodziło się pytanie o ocenę ekonomicznej kondycji różnych grup polskich gospodarstw rolnych w nowych warunkach oraz na tle gospodarstw unijnych. Aby na nie odpowiedzieć, w opracowaniu porównano dochody różnych grup polskich gospodarstw rolnych z dochodami analogicznych grup gospodarstw, które funkcjonowały u naszych najbliższych sąsiadów „starej” Unii – Austrii, Danii, Niemiec i Szwecji.

Analizowano część dobranej poprawnie pod względem statystycznym próby polskich gospodarstw rolnych monitorowanych w ramach Polskiego FADN, które były jednocześnie gospodarstwami towarowymi i dobrze prosperującymi. Były to gospodarstwa o wielkości 8 i więcej ESU, co pozwoliło porównywać je z gospodarstwami unijnymi tej samej wielkości. Charakterystyki polskich gospodarstw z 2004 roku zestawiono jednak na tle dochodów gospodarstw unijnych z 2003 roku, gdyż tamtejsze źródła nie zawierały nowszych danych empirycznych. Właśnie dlatego sporządzono dodatkowo analizę zmian jakie zaszły w gospodarstwach unijnych między latami 1997 i 2003, by doprecyzować spostrzeżenia i wnioski, które się do nich odnoszą.

Stwierdzono, że:

1. Wśród polskich gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU istniało w 2004 roku bardzo duże zróżnicowanie dochodów rolniczych (dochodów z gospodarstw) przeliczonych na jednostkę nakładów pracy własnej rolników i członków ich rodzin. Około 1/2 tych gospodarstw osiągała dochody prze-

kraczące sześciokrotnie dochody parytetowe, a pozostała część – dochody mniejsze o około 21% od kwoty parytetowej. Oba tak wydzielone podzbiory gospodarstw cechowała jednak reprodukcja rozszerzona majątku trwałego. Jeśli zatem dochody z pracy w gospodarstwie były bliskie lub większe od dochodów parytetowych, wówczas gospodarstwa takie powiększały swój potencjał wytwórczy i zapewne go modernizowały. Tempo tych procesów było dodatnio skorelowane z wielkością gospodarstw, a to oznacza, że nawet w ramach największych i najlepiej prosperujących gospodarstw rolnych postępowało różnicowanie się gospodarstw. Łączny udział analizowanych gospodarstw wynosił 30,2% ogólnej liczby gospodarstw monitorowanych w ramach Polskiego FADN i reprezentował 12,1% istniejących w Polsce gospodarstw. Reprezentacja ta była jednak nieco większa jeśli odnieść ją do gospodarstw, które złożyły wniosek o dopłaty bezpośrednie i wynosiła około 14%.

2. W gospodarstwach unijnych odnotowano w latach 1997-2003 istotny spadek dochodów w 62% gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU. Gospodarstwa te zastępowały kapitałem część nakładów pracy oraz zasobów ziemi. Środki na powiększanie zasobów kapitału pochodziły z kwot amortyzacji, sprzedaży ziemi i kredytów. W pozostałej części gospodarstw unijnych nastąpił wzrost lub niewielki spadek ich dochodów przeliczonych na jednostkę nakładów pracy własnej. Gospodarstwa te szybko powiększały swą wielkość, na co złożył się wzrost nakładów pracy oraz posiadanego obszaru użytków rolnych. Mogły dzięki temu efektywnie wykorzystać posiadane duże zasoby kapitału, co zaowocowało przyrostem dochodów. Pozwoliło im to spłacać długi i zapewne podnieść poziom życia rolników i ich rodzin. Zasoby użytkowanego kapitału były na tyle duże, że gospodarstwa mogły ograniczyć inwestycje w stopniu, który doprowadził do ujemnej reprodukcji majątku trwałego.
3. Nieco ponad 81 tys. polskich gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU (36% ich ogółu) osiągnęło w 2004 roku dochody większe od dochodów gospodarstw unijnych z roku poprzedniego. Liczba takich gospodarstw odpowiada 10,9% gospodarstw objętych monitoringiem Polskiego FADN i 4,4% ogółu gospodarstw rolnych naszego kraju o powierzchni powyżej 1 ha (około 5% gospodarstw, które w 2004 roku złożyły wnioski o dopłaty bezpośrednie). Gospodarstwa polskie z dochodami rolniczymi większymi od dochodów gospodarstw unijnych były mniejsze, co spowodowane było bardzo małymi zasobami kapitału. Stosowały natomiast dużo większe nakłady pracy i użytkowały dużo większe zasoby ziemi. Znacząca część dochodów była przeznaczana na powiększanie własnych zasobów kapitałowych. Około 42%

analizowanych polskich gospodarstw rolnych specjalizowała się w produkcji roślinnej, około 37% wyróżniała mieszana roślinno-zwierzęca produkcja, a reszta to gospodarstwa ukierunkowane na chów trzody chlewnej i drobiu. Warte podkreślenia jest to, że większe dochody polskich gospodarstw zostały uzyskane przy dużo mniejszych dopłatach budżetowych niż w gospodarstwach unijnych. Podkreślenia wymaga też to, że aż 162,6 tys. gospodarstw unijnych o wielkości 8 i więcej ESU (66,9% ogółu) uzyskiwało mniejsze dochody w porównaniu do dochodów uzyskiwanych przez polskie gospodarstwa rolne zaliczone do tych samych grup, wyróżnionych zależnie od typu produkcji i wielkości ekonomicznej.

4. W Polsce około 144 tys. gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU (64% ogółu) uzyskiwało mniejsze dochody od dochodów gospodarstw unijnych. Tę grupę polskich gospodarstw wyróżniała mniejsza wielkość ekonomiczna w porównaniu z wielkością wcześniej analizowanych gospodarstw. Miało to swoją przyczynę w niewielkich zasobach ziemi i kapitału. Większe były jedynie nakłady pracy, ale wpływ tego czynnika został mocno ograniczony z uwagi na niewielki stopień wyposażenia technicznego pracy. Mimo bardzo małych dopłat dochody gospodarstw polskich były w 2004 roku zaledwie o około 16% mniejsze, niż w gospodarstwach unijnych służących do porównań. Uzyskiwane dochody przeliczone na jednostkę własnych nakładów pracy rolników i członków ich rodzin były w 2004 roku o blisko 64% większe od parytetowej opłaty pracy w Polsce, co pozwalało rolnikom finansować z dochodów wzrost i rozwój gospodarstw. Dzięki temu gospodarstwa cechowała rozszerzona reprodukcja majątku trwałego. Gospodarstwa unijne służące do porównań odróżniała (poza większymi dochodami) ujemna reprodukcja majątku trwałego. Przyczyną było to, że przeszły one niedawno okres inwestowania i obecnie spłacają wcześniej zaciągnięte kredyty. W Austrii, Danii, Niemczech i Szwecji istnieje około 80 tys. takich gospodarstw.
5. Jest szansa, że różnica dochodów między polskimi a unijnymi gospodarstwami będzie zanikać, ponieważ te pierwsze będą z roku na rok otrzymywać większe dopłaty bezpośrednie. Gdyby tak się stało, w Polsce mogłoby w 2013 roku prosperować 220-230 tys. gospodarstw rolnych o wielkości 8 i więcej ESU, czyli tylko o 5,3-9,5% mniej niż u naszych najbliższych sąsiadów należących do dawnej UE-15, tj. Austrii, Danii, Niemiec i Szwecji.

Na zakończenie warto podkreślić wagę ustaleń dokonanych w tym opracowaniu. Jeśli zostaną one potwierdzone na podstawie bardziej bogatego materiału empirycznego, wówczas mogą stać się podstawą dyskusji o przyszłych losach polskiego rolnictwa.

LITERATURA

1. Gomulka J., Floriańczyk Z.: *Wyniki produkcyjno-ekonomiczne polskiego rolnictwa w świetle rachunków ekonomicznych dla rolnictwa (RER)*, w pracy zbiorowej wykonanej pod kier. A. Wosia pt. „Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2004 roku”, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
2. Goraj L.: *Wyniki ekonomiczne uzyskane w 2003 roku przez rodzinne gospodarstwa rolne specjalizujące się w produkcji mleka w Polsce w relacji do gospodarstw fińskich i holenderskich (z elementami oceny gospodarstw polskich w 2004 roku)*, w pracy zbiorowej wykonanej pod kier. A. Wosia pt. „Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2004 roku”, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
3. Harvey D.R.: *Opcje strategiczne dla rolnictwa z perspektywy Zjednoczonego Królestwa*, w pracy zbiorowej wykonanej pod redakcją naukową E. Majewskiego i G. Daltona pt. *Strategiczne opcje dla sektora agrobiznesu w świetle analiz ekonomicznych*”, SGGW, Warszawa 2000.
4. Józwiak W.: *Przewagi komparatywne polskich gospodarstw rolniczych*, IERiGŻ, Warszawa 2003.
5. Józwiak W.: *Wpływ integracji na sytuację ekonomiczną polskich gospodarstw*, w pracy zbiorowej pod red. naukową A. Kowalskiego pt. „Dostosowywanie polskiego rynku rolnego do wymogów Unii Europejskiej”, ARR, IERiGŻ, SGH, Warszawa 2003.
6. Józwiak W., Mirkowska Z.: *Średnie, duże i bardzo duże gospodarstwa rolne w Niemczech, Austrii, Danii i Polsce w latach 1997-2001*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, nr 499, IERiGŻ, Warszawa 2004.
7. Józwiak W., Mirkowska Z.: *Dochody różnych grup gospodarstw na tle dochodów gospodarstw „starej” Unii*”, w pracy zbiorowej pod redakcją W. Józwiaka pt. „Sytuacja ekonomiczna i aktywność gospodarcza różnych grup polskich gospodarstw rolniczych. Wstępne wyniki badań”. Program wieloletni 2005-2009 „Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej”, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2005.
8. Skarżyńska A., Augustyńska-Grzymek I., Ziętek I.: *Produkcja, koszty i dochody wybranych produktów rolniczych w latach 2003-2004*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, 2005.

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Nakład: 500 egz.

Druk: Dział Wydawnictw IERiGŻ-PIB

Oprawa: UWIPAL